

IPAK YO‘LI BO‘YLAB SAN‘AT VA MADANIYAT ALMASHINUVI

Qosimova Madina Zaynobidinovna
Andijon davlat chet tillari instituti, f.f.f.d, PhD

Annotatsiya: Ushbu maqolada qadimiy ipak yo‘li bo‘ylab san‘at va madaniyatning qay tariqa vujudga kelganligi hamda madaniyatlararo ularning almashinuvi haqida so‘z boradi. Shuningdek, Ipak yo‘li san‘ati va madaniyatining ko‘lami, murakkabligi hamda rang-barangligi to‘g‘risida ko‘plab ma‘lumotlar keltirilgan. Jumladan, Ipak yo‘li sifatida tanilgan savdo yo‘llari nafaqat butun Osiyo va Yevropadagi savdogarlarga xitoy ipaklari, Vizantiya oltinlari va hind ziravorlari kabi tovarlarni almashish imkonini berdi, balki ular qit‘aning turli qismlarida odamlarni yangi e‘tiqodlar va tizimlar bilan tanishtirgan.

Kalit so‘zlar: ipak yo‘li, san‘at, madaniyat, galereya, surat, haykalchalar, ko‘rgazma.

Ipak yo‘li bo‘ylab san‘at va madaniyat haqidagi qarashlar e‘tiqodlar, g‘oyalar va texnologiyalarning keng konteksti bilan chambarchas bog‘liq. Masalan, Ipak yo‘li san‘ati buddizm va islom dinining diniy san‘ati, tasviriy devoriy suratlar kabi san‘atning muayyan uslublari ortidagi g‘oyalar va turli san‘at asarlarini, jumladan, ulkan haykalchalar va bosma rasmlarni yaratish texnologiyasini o‘z ichiga oladi. Din hamma joyda san‘at uchun muhim ilhom manbai bo‘lib, Ipak yo‘lidagi san‘atning aksariyati diniy kelib chiqishi bo‘lgan. Bu nafaqat Markaziy va Sharqiy Osiyoning katta qismidagi minglab haykallar, devoriy rasmlar va tasvirlangan matnlar merosini yaratgan, balki xattotlik, geometrik va boshqa narsalarni ta‘kidlaydigan islom masjidlarining sirlangan koshinlarini ham o‘z ichiga oladi. Ipak yo‘li san‘atining ko‘p qismi diniy sadoqatni rag‘batlantirish maqsadida yaratilgan bo‘lsa-da, bugungi kunda biz uni qimmatli tarixiy ma‘lumotlar manbai sifatida ham qadrlaymiz. Buddist g‘or rasmlari ko‘pincha, masalan, qadimiy kiyim-kechak va me‘morchilik uslublari, cho‘ponlik va qishloq xo‘jaligi amaliyotlari va boshqalar haqida juda ko‘p tasodifiy ma‘lumotlarni beradi. Xuddi shunday, Tang Xitoyda qabrlarga dafn etish uchun mo‘ljallangan ko‘plab haykalchalar o‘liklarni ko‘mish uchun mo‘ljallangan qabr buyumlari sifatida bugungi kunda katta tarixiy qiziqish uyg‘otadi, chunki ularda Ipak yo‘li mamlakatlaridan kelgan “ekzotik” xorijiy mehmonlar tasvirlangan.

Hozirgacha Ipak yo‘lining eng mashhur san‘ati buddistlarning Markaziy Osiyo va shimoli-g‘arbiy Xitoydagi ibodatxonalarida tasvirlangan devoriy suratlar va haykaltaroshlik san‘atidir. Bu ikki yo‘nalish ko‘plab madaniyatlarning badiiy asarlar ta‘sirlari, ko‘plab ommaviy axborot vositalarida va ko‘plab uslublarda Ipak yo‘li bo‘ylab sayohat qilgan va hayratlanarli darajada uzoq masofalarga o‘z ta‘sirini o‘tkazgan. Haykaltaroshlik va tasviriy san‘atdan tashqari, Ipak yo‘lida to‘qimachilik, kulolchilik, metall buyumlar, shisha va foydali narsalarga qo‘llaniladigan turli xil bezak texnikasi kabi ko‘plab san‘at turlaridan foydalanilgan.

Ipak yo‘li bo‘ylab sodir bo‘lgan muhim madaniy almashinuvni tasvirlash uchun geografik jihatdan turli mintaqalardagi ob‘ektlar o‘rtasidagi munosabatlardan foydalanadi. Masalan, Palmiradan (Suriyadagi) 2-asrga oid dafn marosimidagi relyef haykali va Gandharadan (Pokiston va Afg‘onistonda) buddistlarning hikoyaviy relyef haykali ikkalasi ham o‘ziga xos vizual xususiyatlarga ega - parda burmalari, bezakli gulchambarlar va dekorativ ustunlar - bu shuni ko‘rsatadiki, Osiyo va qadimgi O‘rta yer dengizi mintaqalari o‘rtasida yaqin madaniy aloqalar bor bo‘lgan. Xuddi shunday, asrlar o‘tib, Hindistondagi masjiddan 16-asrga oid lintelda arab va fors tillarida yozilgan yozuvlar mavjud bo‘lib, bu mintaqada chuqur o‘rnashgan til, diniy va siyosiy an‘analarning ko‘p jihatdan ta‘siridan dalolat beradi. "Ipak yo‘li ko‘rgazmasidagi ishlardan ma‘lum bo‘lishicha, globallashuv haqidagi zamonaviy tushunchalar kuchli tarixga ega", - deydi Akland direktori Emili Kass. Shuningdek, E.Kass: "Yakka holda, bu ob‘ektlar qiziqarli va chiroyli san‘at

asarlaridir, ammo ular birgalikda madaniy o'zaro ta'sir haqida butunlay boshqacha hikoya qiladilar"- kabi o'z fikrlarini ilgari suradi.

Aklendning mashhur Osiyo san'ati kolleksiyasidan olingan "Ipak yo'lidagi san'at va madaniyat almashinuvi" maxsus ko'rgazmasida ushbu ko'p qavatli savdo yo'laklarida yaratilgan oltmishdan ortiq ob'yektlar o'rin olgan. Yakkama-yakka va guruhlarga bo'lingan holda, birinchi asrdan XVI asrgacha bo'lgan ushbu ob'ektlar Ipak yo'li bo'ylab sodir bo'lgan madaniy almashinuvning keng ko'lamini aks ettiradi. Yangi sotib olingan xitoy keramikasi, kamdan-kam uchraydigan XVI asr rus rasmi, ming yillikning dastlabki uch asriga oid jonli Rim oynasi va ellinistik tangalar muzeyda hech qachon ko'rilmagan yoki ko'rilmagan narsalarning bir nechtasi. ko'p yillar davomida namoyish etilgan. Bular Aklandning bir qancha ko'p yillik sevimlilariga qo'shiladi, jumladan, o'n beshinchi asrdagi Tailand Budda boshlig'i, xattotlik bilan 1570 yilgi masjid linteli va ikkinchi asrdagi Yakshining hind haykali.

Ipak yo'li bo'ylab uchta muzey galereyasida o'rnatilgan San'at va madaniyat almashinuvi Osiyo va Yevropaning ko'plab qismlarida – Xitoy va Hindistondan g'arbiy nuqtalargacha (Eron, Eron, Eron) yaratilgan va sotiladigan san'at asarlari bilan savdoga oid madaniyatlararo aloqalar muhimligini ta'kidlaydi. Suriya, Italiya va Frantsiya), shimoldan Afg'oniston, Pokiston, Tibet, Nepal orqali Rossiyaga, janub va sharqda Birma, Tailand va Yaponiyaga.

Akademik dasturlar direktori, ko'rgazma kuratori Kerolin Allmendinger UNC-Chapel Hill fakultetining qator professor-o'qituvchilari va talabalari bilan Ipak yo'li bo'ylab san'at va madaniyat almashinuvining shakli va mazmunini shakllantirish uchun hamkorlik qildi. Osiyo tarixi, san'ati, tillari, adabiyoti, dini va geografiyasi bo'yicha mutaxassislar ob'yektlar va g'oyalar o'rtasidagi bog'liqlik, san'at asarlarini tarixiy tendentsiyalarning dalili sifatida tushunish yo'llarini taklif qilishdi va tashrif buyuruvchilarga o'ylash uchun savollar va masalalarni qo'yishdi. Ko'rgazma davomida yangi tadqiqotlar davom etadi, chunki olimlar ko'rgazma ob'ektlarini o'rganishda davom etadilar va ko'rgazmaning o'ziga davom etayotgan tadqiqot loyihasi sifatida yondashadilar. Yangi topilmalar va istiqbollar vaqti-vaqti bilan o'rnatiladigan qo'shimcha devor yorliqlari sifatida paydo bo'ladi.

Ipak yo'li bo'ylab san'at va madaniyat almashinuvi ko'rgazmasida namoyish etilgan san'at asarlaridan tashqari universitet olimlari tomonidan tayyorlangan xaritalar va Vilson kutubxonasiidagi Nodir kitoblar to'plamidan olingan davr xaritalaridan ushbu asarlar bosib o'tgan yo'llarni tasvirlash uchun foydalaniladi. Matn panellari va tegishli materiallar ob'ektlarning vizual xususiyatlarini o'rganadi va ularni tarixiy dalillarning boshqa shakllari bilan bog'laydi. Musiqa, oziq-ovqat, to'qimachilik va adabiyot - bu ko'rgazma bilan bog'liq davlat dasturlarida o'rganiladigan mavzularning faqat bir qismigina xolos. Ipak yo'li nafaqat tovar ayirboshlash, balki madaniy sohani ham rivojlantirdi. Masalan, Kushonlar podsholigining dinlaridan biri sifatida buddizm Xitoyga yetib borgan. Savdogar karvonlari bilan birga buddist rohiblar Hindistondan O'rta Osiyo va Xitoyga borib, yangi dinni targ'ib qilishdi. Buddist yodgorliklari Ipak yo'li bo'yidagi ko'plab shaharlarda topilgan.

Xristianlik davrining birinchi asrlarida manixiylik (3-asrda Eronda paydo bo'lgan va zardushtiylik va nasroniylikning sintezi bo'lgan) va xristianlik Yaqin Sharqdan O'rta Osiyoga va undan keyin Xitoyga kirib borgan. Xristianlikning birinchi to'lqini Nestorianlarning faoliyati bilan bog'liq. 13-asrda Ipak yo'li katolik missiyalari faoliyati bilan bog'liq bo'lgan xristian ta'limotining yangi to'lqini uchun yo'l edi.

Arab xalifaligining qattiq jangchilari 7-asrda islom ta'limotini olib kelishdi. Qiziqarli tomomi shundaki, dastlab islom dini Arab xalifaligi qo'shinlari tomonidan kuch bilan tarqatilgan bo'lsa, uning Ipak yo'li bo'ylab tarqalishi tinch yo'l bilan amalga oshirilgan.

Ipak yo'li nafaqat tovarlar, balki ularni yasash, ya'ni texnologiyalar haqida ham ma'lumot manbai bo'lgan. Xususan, ipak, vitraj, qog'oz, kitob, porox va qurol ishlab chiqarish yo'llari bunga misol bo'ladi. Qadimgi xitoylar ko'plab amaliy va dekorativ san'atga ega edilar, ammo muqarrar ravishda ba'zilar boshqalarga qaraganda ko'proq ta'kidlangan. Miloddan avvalgi V asrgacha

xitoylarda shisha idishlar an'anasi yo'q edi, hatto undan keyin ham import qilingan shisha idishlar (Misr va Yaqin Sharqdagi arab shaharlarining ixtisosligi) yuqori sifatga ega bo'lib, Xitoyda jo'shqin bozorni topishda davom etdi. Ammo shishaning og'irligi va sindiruvchanligi Ipak yo'lida quruqlik orqali tashishni qiyinlashtirdi; hech qachon Xitoyga yetib bormagan va Xitoy bozoriga yetib kelganida u juda qimmatga tushgan. Yaqin Sharqning yana bir ixtisosligi bo'lgan oltin va kumush metall buyumlari Xitoyga, ayniqsa Tang davrida juda ko'p miqdorda import qilingan. Xitoy qabrlaridan ko'plab oltin va kumush idishlar, kosalar, ko'zalar va boshqa chiroyli idishlar qazib olingan va ko'pincha ular griffinlar, kiyiklar, yirtqich hayvonlar va boshqa hayvonlar uslubidagi san'at kabi tipik Yaqin Sharq naqshlari bilan bezatilgan. Keyinchalik mahalliy xitoylik metall buyumlar ko'pincha bu ilgari import qilingan qismlardan stilistik ta'sir ko'rsatdi. Ipak yo'li bo'ylab sayohat qilgan badiiy an'ananing yana bir namunasi - Xitoyda milodiy XIII asrdan boshlab ishlab chiqarilgan ko'k-oq chinni. Islom kulollari erta (VIII asrdan keyin) qalay sirlangan idishlarni kobalt bilan bezashgan. Xitoyning qirg'oq bo'yidagi shaharlardagi musulmon savdogarlari Xitoyga islomiy kobalt bilan bezatilgan buyumlarni olib kelishdi. XIII asr oxirida Janubiy Xitoydagi kulollar oq chinni idishlarni kobalt ko'k bilan bezashni boshladilar. O'n beshinchi asrga qadar Xitoyning ko'k va oq chinni ko'p qismi Janubi-Sharqiy Osiyo va Yaqin Sharqqa eksport qilindi, u erda chinni bo'lmasa ham, nusxa ko'chirildi. O'n beshinchi asrda Xitoy sudi ko'k-oq chinnini qabul qilib, maishiy foydalanishni rag'batlantirdi. Bu savdoda ham o'zaro unsurlar mavjud edi, chunki xitoylik ishlab chiqaruvchilar ko'pincha eksport ko'k-oq chinni lolalar, anorlar, arab yozuvi va Yaqin Sharq mijozlarini jalb qilish uchun mo'ljallangan boshqa naqshlar bilan bezatilganligi va kobalt moddasining eng yaxshisi Moviy sir ishlab chiqarish uchun toshlar - "Muhammadona ko'k" deb nomlangan moviy rang - Markaziy Osiyo daryolaridan kelib, qayta ishlash va foydalanish uchun karvon orqali Xitoyga olib ketilgan.

Xitoy ta'sirida O'rta Osiyoda ipakchilik va qog'ozsozlik rivojlana boshladi. Osmondan tashqarida qog'oz ishlab chiqarish birinchi marta 8-asrda Samarqandda Xitoy hunarmandlari tomonidan yo'lga qo'yilgan. Keyin u G'arbga borib, avvalgi yozuv materiallarini, pergament va papirusni butunlay muomaladan chiqarib tashlashga muvaffaq bo'lgan.

Ipak yo'li bo'ylab arxitektura va shaharsozlik bo'yicha olib borilgan xalqaro muloqot katta ta'sir ko'rsatdi. Bunga Markaziy Osiyoda bir qancha dalillar keltirish mumkin: Samarqanddagi Temur inshootlari, Shahrisabzdagi Oqsaroy saroyi, Go'ri-amirdagi temuriylar maqbaralari, Yassi (Turkiston) shahridagi masjidlar. Ular turli mamlakatlarning me'moriy uslublari, shakllari, qurilish texnikasini birlashtiradi. Ular nafaqat O'rta Osiyo me'morlari, balki Eron, Ozarbayjon, Armaniston, Gruziya, Iroq, Suriya, Kichik Osiyo va Hindiston ustalari tomonidan qurilgan.

Asrlar davomida karvon yo'llaridan olimlar, tadqiqotchilar ko'pincha foydalanganlar, ulardan eng mashhuri venetsiyalik savdogar Marko Polodir.

G'arb va Sharq mamlakatlari amaliy san'at, me'morchilik, devoriy rang-tasvirda tovar, madaniyat namunalarini yoyish bilan bir qatorda musiqa va raqslar, teatr tomoshalari almashdilar. Ma'lumki, Sharqiy Turkiston va O'rta Osiyo musiqasi Xitoyda eng mashhur bo'lgan. Rasmiy himoya ostidagi Hindistonning Qashg'ar, Buxoro va Samarqand musiqa an'analari Xitoy musiqa an'analari bilan birlashdi. Eron, so'g'd va turkiy aktyorlar Xitoy xoreografiya madaniyatiga katta hissa qo'shgan. Masalan, Sharq aktyorlari Konstantinopolda tez-tez chiqish qilishdi.

Bunga qo'shimcha ravishda, Ipak yo'li madaniyatlararo boyitilganligidan dalolat beruvchi ko'plab moddiy dalillar topildi: tan terakota raqqosalari, niqobli aktyorlar, tuyalarga minadigan musiqa guruhlar. Bu aktyorlarning yuzlari Markaziy Osiyo xalqlari vakillariga tegishli. Pendziken, Varaxsha, Toprak-Kali va Sharqiy Turkiston shaharlaridagi zallarda saqlanib qolgan dasht freskalarida musiqachi va aktyorlar tasvirlangan.

Birgalikda Ipak yo'li sifatida tanilgan savdo yo'llari nafaqat butun Osiyo va Evropadagi savdogarlarga xitoy ipaklari, Vizantiya oltinlari va hind ziravorlari kabi tovarlarni almashish imkonini berdi, balki ular qit'aning turli qismlarida odamlarni yangi e'tiqodlar va tizimlar bilan

tanishtirdi. hukumat, adabiy janrlar, musiqiy uslublar va vizual shakllar. O'z navbatida, bu almashinuvlar har bir mintaqaning san'ati, tili, dini, iqtisodiyoti va siyosatini shakllantirgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Kurbanova, B., Khurshid, M., & Tokhirjon, S. (2022, May). The role and Importance of a systematic approach to teaching in the fine arts. In Archive of Conferences.
2. Kirgizov, I., Kirgizov, I., Najmetdinova, M., & Atabayeva, S. (2022, February). The genesis of the development of music culture.
3. Nazarov, N.A “Markaziy osiyo polietnik sotsiumida millatlararo munosabatlar takomillashuvining falsafiy-funksional tadqiqi”. Avtoreferat. O‘zbekiston milliy universiteti. T. 2019 y.
4. “Yuneskonning Rerezentativ Ro‘yxatiga kiritilgan obyektlar ” <http://ich.uz/uz/ich-of-uzbekistan/elements-included>. 21.05.2020
5. <https://www.advantour.com/silkroad/culturalexchange.htm#:~:text=The%20Silk%20Road%20did%20not,China%2C%20preachingreligion>
6. <https://ackland.org/exhibition/art-and-cultural-exchange-along-the-silk-road/>
7. https://spice.fsi.stanford.edu/docs/arts_of_the_silk_road#:~:text=By%20far%20the%20best-known,Asia%20and%20into%20northwestern%20China.